

آیین زرتشتی و دین شین تو*

گنجی کاتو

سیدسعیدرضا منتظری**

اشاره

دین زرتشتی دین ایرانیان باستان است که از حدود هزاره نخست پیش از میلاد در ایران رواج داشته و شین تو دین باستانی مردم ژاپن است که تاریخ آن به سده هفتم قبل از میلاد می‌رسد. یافتن شباهت بین این دو دین که متعلق به دو محیط متفاوت با هزاران کیلومتر فاصله هستند، کاری بسیار دشوار است. گنجی کاتو سعی کرده است با نشان دادن شباهت‌هایی بین این دو دین، مطالب قابل بررسی مفیدی را برای مطالعات بیشتر به دیگران ارائه کند؛ مطالبی همچون شباهت اهوره‌مزدا با آماتراسوومی کامی، گرایش به نیایش آتش در مراحل نخستین این دو دین، ثنویت، اهمیت دادن به پاکی در کُنه اعمال نه ظاهر آن، اعتقاد به مباحث اخلاقی چون راستی و پاک‌بودن نیت، و همچنین عمل‌گرا بودن هر دو دین. هرچند این مقاله سخنرانی بوده و فاقد ارجاع است، ولی به دلیل اهمیت مطالب مطرح‌شده که سرنخ‌های مهمی را برای مطالعات تطبیقی فراهم می‌کنند برگزیده شده است.

کلیدواژه: شین تو، زرتشت، آماتراسوومی کامی، اهوره‌مزدا، آتر، ایسه

* مشخصات کتاب‌شناختی این اثر چنین است:

Genchi Kato (1933), "Zoroastrianism and The Shinto Religion of Japan" in *Oriental Studies in Honour of Cursetji Pavry*, Oxford University Press, pp. 185-188.

** پژوهشگر مرکز مطالعات و تحقیقات ادیان و مذاهب وابسته به دانشگاه ادیان و مذاهب.

اگرچه بین آیین زرتشتی، دین نخستین ایرانیان، و شین‌تو، دین مردم ژاپن و برخاسته از سرزمین آنان، تفاوت‌های زیادی وجود دارد، اما دانشجویان علم ادیان نمی‌توانند شباهت‌های آشکار موجود بین این دو آیین را نادیده بگیرند؛ شباهت‌هایی که تشخیص و شناسایی آنها مدیون پیشرفت‌های سریع و چشمگیر علم ادیان در سال‌های اخیر است. در مسیر مطالعاتی ویژه‌ام درباره ادیان، شباهت‌های آشکاری از این نوع که بدان اشاره خواهم کرد برایم محرز گشته است و اکنون این افتخار را پیدا کرده‌ام که آنها را هم‌زمان با شرکت در جشن هفتادمین سالروز تولد محقق دانشمند پارسی مشرق‌زمین و روحانی گرامی و برجسته زرتشتی، دستور کورستجی اراچجی پاور، ارائه کنم.

اول، دین زرتشت و شین‌تو به آن دسته از ادیان تعلق دارند که محققان آنها را ادیان زنده می‌نامند. به عبارت دیگر، هر دوی این آیین‌ها عملاً زنده‌اند - یعنی مانند ادیان روم و یونان باستان و یا بابلیان و مصریان باستان، مرده به شمار نمی‌آیند. این دو آیین که درون‌مایه این مقاله را شکل می‌دهند، همانند مسیحیت و اسلام، هنوز با شور و حرارت به حیات خود ادامه می‌دهند. البته کاملاً حیرت‌انگیز است که برخی شرق‌شناسان غربی به اشتباه یکی از آنها یعنی شین‌تو را مرده و از میان‌رفته در نظر گرفته‌اند و آن را صرفاً موضوعی جالب برای تحقیقات باستان‌شناسی می‌دانند.

دوم، احتمال بسیار دارد که اهوره، خدای برتر زرتشتیان، از نظر خاستگاه، با اجسام درخشان آسمانی که خورشید مهم‌ترین آنهاست، در ارتباط باشد. به همین نسبت شین‌تو در صورت‌های اصیل خودش (همچون پرستش طبیعت یا طبیعت‌گرایی) عموماً عنصری که به‌ویژه صورت خورشیدپرستی داشته باشد را به همراه دارد. یکی از جنبه‌های آماتراسوآمی کامی^۱ - که از مهم‌ترین خدایان معبد شین‌تو است - داشتن ماهیت خورشیدی است؛ در عین حال پرستش این الهه طبق اسناد مربوط به پرستش و عبادت نزد پیشینیان، در گذشته نیز صورت می‌گرفته است. پس هم آیین زرتشتی و هم شین‌تو دین مبتنی بر نور را ترویج داده‌اند؛ اولی به صورت مادی و دیگری در قالب‌های اخلاقی و معنوی. هر دو دین در مرحله نخستین خود (که تا اندازه زیادی با طبیعت آمیخته بودند) و هنگام توسعه و گسترش بعدی‌شان، صورتی از نیایش آتش یا آتش‌پرستی را در خود داشتند. این‌زدان مشخصی در ایران باستان همچون آتر

(Atar / سنسکریت آگنی=Agni) و در ژاپن قدیم همچون کاگاتسوچی^۲ (خدای نورانی) یا هوموسوبی^۳ (تولیدکننده آتش) وجود داشتند که همگی منشأ تمام عیار آتش بودند. همچنین گفتنی است که یک خانواده ویژه روحانی در استان ایزومو^۴ زندگی می‌کنند که آتش مقدس را از زمان‌های گذشته نامعلوم تا به حال حفظ کرده و در طول نسل‌های بی‌شمار با نگهداری و مواظبت دقیق، آن را روشن نگه داشته‌اند.

سوم، جنبه ثنویتی مشهور دین زرتشتی که خود را در اهوره‌مزدا و اهریمن یا به شکل بسیار قدیمی‌تر، آتر و اژی‌دهاک، نشان می‌دهد، با شین‌توی آغازین مطابقت دارد، جایی که اوئابی^۵ اعظم یا خدای بزرگ درستکاری و اوماگاتسوهی^۶ اعظم یا خدای بزرگ شر آشکارا در برابر یکدیگر قرار می‌گیرند. موتوئوری (Motoori) یکی از بزرگ‌ترین مفسران متن تاریخی کهن ژاپنی، یعنی کوچیکی (Kojiki)، در سده هجدهم اظهار می‌دارد که حتی آماتراسو امی کامی، ایزدبانوی برتر خورشید، باید از خشونت دهشت‌آور خدای شر سوسانوئو^۷ — چیزی جز ظهور اوماگاتسوهی در شکلی خاص نیست — گریخته باشد.

چهارم، اگرچه ادیان ایران و ژاپن هر دو در آغاز به شکل آیین‌های آمیخته با طبیعت بودند، اما هیچ‌یک از آنها مدت زیادی در این سطح پایین از عقاید باقی نماندند و همواره روندی از «تکامل خلاقانه» را پیمودند؛ در ایران اهوره‌مزدا، داناترین و درستکارترین موجود و خدای پندار، گفتار و کردار نیک تلقی شد و در ژاپن نیز ایزدبانوی خورشید، آماتراسو امی کامی، در فرآیند طولانی تکامل خویش در جامه‌ای کاملاً اخلاقی و معنوی متبلور گردید.

از یک سو، در دین زرتشتی پاکی قلب انسان بسیار ارزشمندتر از رفتار بیرونی اوست، چراکه [در اوستا آمده است]: «خودت را پاک گردان، ای انسان درستکار هر انسانی در این جهان دون می‌تواند خودش را پاک گرداند، یعنی خودش را با پندار نیک، گفتار نیک و کردار نیک پاک گرداند» (یسن ۴: ۴۱)؛ از سوی دیگر، در دین ژاپنی نیز فضایل مشابهی چون راستگویی، درستکاری یا درستی و صداقت که اغلب به‌جای یکدیگر به کار می‌روند، بسیار مورد تأکید هستند؛ برای نمونه، روحانی معاصر شین‌تو، کامونریکیو (Kamo-Norikiyo)، بیان می‌کند: «عبادت خداوند، اگر با هدایایی که با پولی ناعادلانه به دست آمده است همراه باشد، پذیرفته نمی‌شود. خداوند را درستکارانه

عبادت کنید و او از اینکه به خواسته‌های شما گوش دهد، خوشحال می‌شود. نادان کسی است که ناپردبارانه و بدون پیمودن مسیر درستکاری درصدد کسب حمایت خداوند است» (شین‌تو/اودن فوتسو جُشو). در کتاب شین‌تو-گُبوَشو (Shinto-gobusho) که احتمالاً در قرن سیزدهم نوشته شده، آمده است: «برای به‌دست آوردن رحمت خداوند، عبادت بسیار مهم است، و درستکاری از جمله خصلت‌های بنیادین فردی است که از حمایت پنهان خداوند بهره‌مند است. اگرچه خورشید و ماه دائماً بر حول چهار گوشه جهان می‌چرخند و هر گوشه کره زمین را روشن می‌کنند، اما آنها همواره بر سر درستکاران می‌تابند». در کتاب دیگری نیز آمده است: «انجام کار نیک یعنی پاک بودن؛ انجام کار پلید یعنی ناپاک بودن. خدایان از اعمال پلید متنفرند، چراکه این اعمال ناپاک‌اند». ساکا شیوتسو — سالک متدین و فرزانه سده چهاردهم معبد ایزدبانوی خورشید، آماتراسوامی کامی، در شهر ایسه^۱ — نیز پاکی درون یا پاکی دل را همسان مورد تأکید قرار داده است، این‌گونه که می‌گوید: «این رسم اختصاصی ماست که نه هدیه‌ای برای ایزدبانوی خورشید در ایسه ببریم و نه همانند بوداییان تسبیحی با خود حمل کنیم. خلاصه هیچ چیز خاصی به همراه نداریم که بدین وسیله سعی در جلب نظر آن ایزدبانو داشته باشیم. این معنای واقعی پاکی باطنی است. شستن خود با آب دریا و پاک‌شدن از پلیدی جسمانی به معنای پاکی ظاهری است. پاکی ذهن و تن باعث می‌شود که روحمان با خدا یکی شود بدین‌سان خداوند در انسان تحقق می‌یابد، در اینجا هیچ آرزوی برآورده‌نشده‌ای باقی نمی‌ماند و نیازی به تمنا و عبادت بیشتر ایزدبانو نیست. این معنای واقعی و خاص عبادت آماتراسوامی کامی است. هنگامی که این‌گونه توسط راهب شین‌توی معبد ایسه آگاه شدم، احساس شادی پرهیزکارانه‌ای مرا فراگرفت و اشک قدردانی و سپاس ریختم» (دای جینگوسانکیکی / Daijingū-sankeiki). دیدگاه شین‌تو در باب تأکید بر پاکی درونی انسان، قرابتی روحانی با این توصیه دین زرتشتی دارد که «ثروت‌های جهان مادی را به قیمت از دست دادن جهان معنوی به دست نیاورید؛ زیرا کسی که جهان معنوی را به منظور دست‌یابی به ثروت‌های جهان مادی نادیده می‌گیرد نه به نور آسمانی دست خواهد یافت و نه به بهشت اهوره‌مزدا» (یادداشت‌های طهمورث ۳: ۹۰). در اینجا اهمیت اخلاقی، و نه مادی، پاکی را می‌بینیم، که در کنار زندگی، بزرگ‌ترین نیکی را برای انسان به ارمغان می‌آورد؛ گویا دین شین‌تو نیز به‌وضوح همان

چیزی را می‌گوید که دین زرتشتی بیان کرده است. البته هر دو دین در مرحله بدوی خود فقط بر وظیفه پاک‌سازی مادی یا جنبه جسمانی پاک‌سازی تأکید داشتند؛ مانند پاک‌سازی بدن از آلودگی، از عادت ماهانه، زایمان و تماس با میت که برای دین زرتشت و شین تو بزرگ‌ترین منابع ناپاکی به حساب می‌آمدند.

بنابراین هم در شین تو و هم در دین زرتشت، این عقیده اخلاقی آشکار است که هر جا درستکاری و صداقت، یا خلوص و شرافت وجود داشته باشد، دین نیز در آنجا وجود دارد؛ پاک‌سازی درون و پاک‌سازی دل راه جاودانگی است، در حالی که شرافت و امیال پلید، یا اعمال و کردار بد، به نابودی فرد یا به دوزخ می‌انجامد. هر دو دین تعلیم می‌دهند که پرهیزگاری تنها مونس است که ما را در هنگام مرگ همراهی می‌کند. همچنین در دین زرتشتی، توصیف نمادین و شاعرانه‌ای از پل داوری داریم که عبور راحت از آن فقط برای کسانی میسر است که در زندگی متدین بوده‌اند؛ پس از این، ملاقات با سه دوشیزه زیبای آسمانی فرامی‌رسد که هر یک از آنها تمثیل و تشخیص همان اندیشه نیک، گفتار نیک و یا کردار نیک است که باعث رستگاری می‌شوند.

امپراتور می‌جی (۱۸۵۲-۱۹۱۲م) راهب اعظم دین شین تو و رهبر ملی محترم مردم ژاپن شعر زیر را نوشته است:

با خدای نادیدنی

که همه امور نهان را می‌نگرد

در سکوت،

چیزی از زمین خاکی همراه است

[به نام] دل انسان پاک

دین زرتشتی در لحنی مشابه، تعلیم می‌دهد که «من به واسطه راستی‌ام او را که اهوره‌مزدا است — سرور اندیشه‌ها، گفتارها و کردارهای نیک — آشکارا می‌بینم» (یسن ۴۵: ۸).

آمده است که زرتشت یک بار به عروس‌ها و دامادها تذکر داد که «همدیگر را از راه راستی دوست بدارید؛ چراکه تنها راه خوشبختی این است» (یسن ۵۳: ۵). می‌توان گفت زندگی شادمانه‌ای که از آن صحبت به میان آمد چیزی جز تحقق بهشت در این جهان

خاکی یا تحقق «سلطنت راستی» نیست؛ حکومتی که بنا بر سوتره‌های بودایی، استقرار آن در زمین از نظر اخلاقی امکان‌پذیر است و هدف نهایی فرزانه هندی، بودا گنوتمه، بوده است. یوفوکوکی — که واتاری‌نوبیوشی (Watarai-Nobuyoshi) راهب شین‌توی معبد ایسه در قرن هفدهم آن را نوشته است — نیز این حقیقت را این‌گونه بیان می‌کند: «شین‌تو چیست؟ به نظرم، شین‌تو در زندگی روزمره هر کسی به‌طور کامل تحقق می‌یابد، چنین انسانی می‌تواند حاکم مهربانی باشد که با نیکوکاری بر مردمش حکومت می‌کند، یا بنده‌ای که وظایفش را در قبال صاحبش همواره انجام می‌دهد، یا پدر و پسری که بر پایه محبت، پیوند حقیقی را با یکدیگر برقرار ساخته‌اند؛ تمام اینها مفاهیم شین‌تو را نشان می‌دهند. هنگامی که رابطه بین شوهر و همسر و برادران و دوستان با یکدیگر بر پایه اصول بنیادین شین‌تو باشد، باعث شادمانی می‌شود. و انسان درمی‌یابد که چگونه شین‌تو خود را در هر چیزی آشکار می‌کند، از بزرگ‌ترین کارهایی که یک فرد انجام می‌دهد تا هر حرکت انگشت یا هر قدمی که برمی‌دارد».

پنجم، با توجه به آنچه هم‌اکنون خواندیم، دین زرتشت و شین‌تو هر دو تأکید ویژه‌ای بر اخلاقیات روزمره انسان‌ها دارند، و طبق سخن این دو، بدون آن امور اخلاقی هیچ دینی وجود نخواهد داشت. مبانی زرتشتی و شین‌تو، دین را امری عملی می‌دانند و آن را امری نظری به شمار نمی‌آورند. دین حاصل خیال‌پردازی یک نهمان‌بین، مرتاضی که دنیا را فرو نهاده، و یا عزلت‌نشینی که از زندگی پر جنب‌وجوش بشری خسته شده باشد نیست. بالعکس، چیزی است که جوهر خود را همواره در کارهای مختلف انسان نشان می‌دهد و همیشه در تلاش فراوان است تا مأموریت اصیل خود را برای تحقق اخلاص در زمین به انجام رساند. پس، بنا بر دین زرتشتی «آن که دانه می‌کارد راستی می‌کارد؛ او دین مزدا را گسترش و غنا می‌بخشد» (وندیداد ۳: ۳۱)، «او که بچه دارد بسیار بالاتر است از آن که بچه ندارد» (وندیداد ۴: ۴۷). «آن که غذا نمی‌خورد توانایی انجام کار سنگین مقدس را ندارد. به من عطا کن... فرزندی هوشیار، یاری‌رسان، پرتوان، پارسا، باهوش... مانند قهرمانی قوی و شجاع، فرزندی که خانواده، خانه، سرزمین، شهر، کشور و دینم را تقویت کند» (یسنا ۵: ۵۲) و بنابراین، دین زرتشتی بیان می‌کند که کار یک کشاورز صرفه‌جو هم اگر با ایمان کامل و در هماهنگی با روح واقعی دین اهوره‌مزدا انجام گیرد چنان است که گویی در همین لحظه و همین جا بر روی زمین دین حقیقی

تحقق یافته است. شین تو نیز همین درس را آموزش می‌دهد و نمونه این آموزه را می‌توان در متن یوفوکوکی مشاهده کرد.

امپراتور ژاپن، می‌جی، در سال ۱۹۰۸ فرمانی شاهانه صادر کرد که مشتمل بر آموزه‌های اخلاقی بود و مردم را از کوتاهی در وظایفشان برحذر می‌داشت. او می‌ترسید پیروزی چشمگیر ارتش ژاپن بر نیروهای روسی در منچوری در سال ۱۹۰۵، باعث تنبلی ژاپنی‌ها در حفظ نظام اخلاقی‌شان شود، چنان‌که مثال‌های پرشماری در تاریخ جهان وجود دارد که قوای پیروز، پس از جنگ، تن به آسایش و بی‌قیدی سپردند: کشور ما هنوز فرصت کافی برای بهبودی اثرات جنگ اخیر را نداشته است. ما در جنبه‌های مختلف مدیریتی به توسعه و پیشرفت نیازمندیم. پس، همگی ما، اعم از ضعیف و قوی، باید با یک هدف، وظایفمان را صادقانه دنبال کنیم، در گردآوری و مدیریت اموالمان دقیق و کوشا باشیم، ایمان استوار را حفظ کنیم، درستکار بمانیم، زندگی ساده و صادقانه داشته باشیم، از خودنمایی پرهیزیم و به واقعیت پای‌بند باشیم، و یکدیگر را از کاهلی و سهل‌انگاری برحذر داریم و خود را برای کار و تلاش مداوم آماده کنیم.

به نظرم روح این فرمان با اخلاقیات دین زرتشتی که در گفته‌های زیر بیان شده یکی است: «آن که، دانه، گیاه و میوه بیشتری می‌کارد، او باعث رشد دین مزدایی می‌شود» (یسن ۴: ۲۹) «کننده کارهای نیک به واسطه راستی درونی‌اش شکوفا می‌شود» (یسن ۳: ۳۴).

پی‌نوشت

۱. Amaterasu-Omikami؛ در لغت «خدای درخشنده برتر آسمانی»؛ در تداول عام، بانوی خورشید و کامی اصلی در یزدانگان بومی ژاپنی، بانوخدایی که به اشکال مختلف از اتحاد ایزانگی و ایزانامی از چشم چپ پدرش یا از آینه‌ای که در دست چپ او بوده آفریده شد. او که می‌تواند خود به خود تولیدمثل کند پس از این کارها، زمانی که به زمین منتقل شد کامی اصلی گردید.
۲. خدای آتش در ژاپن. ایزانامی، الهه خالق، به او زندگی می‌بخشد. ایزانامی زمانی که دیگر نیروهای طبیعی از جمله بادهای، کوه‌ها و درختان را می‌آفریند این کامی [خدا] را نیز می‌آفریند. کاکاتسوچی هم خدای آتش و هم آتش مادی است. ژاپنیان از این کامی بسیار می‌ترسند؛ زیرا زمانی که بادهای شدید می‌وزند آتش‌خانه‌هایشان را ویران می‌کنند به همین دلیل روحانیان طی مراسمی آنها را خشنود می‌سازند.
۳. Homusubi؛ خدای آتش است و نام دیگر خدای Hinokami است.
۴. Izumo؛ قلمرو طایفه قدرتمندی که مخالف خاندان امپراتوری بودند؛ معبد ایزومو خانه خدای اگونینوشی بازمانده سوسانوئو است.
۵. Onaobi؛ نامی است که از ترکیب O به معنی بزرگی و Nao به معنای اصلاح‌کننده و بازسازی‌کننده تشکیل شده است و عده‌ای آن را نام دیگر Omagatsuhi می‌دانند و آن را کامی بزرگ عدالت ترجمه می‌کنند. او کامی‌ای است که سرنوشت بد را به نیک تبدیل می‌کند.
۶. Omagatsuhi؛ روح مصیبت بزرگ یا دیو اهریمن در ژاپن است و مردم باید همواره از آن دوری کنند.
۷. Susano-o؛ خدای باد، برادر کوچک الاله آفتاب، آمتراسو، است. در افسانه آمده است که او را به ایزومو تبعید کردند و آنجا قهرمان محلی شد و بازماندگانش سرزمین‌های خود را به خاندان امپراتوری بخشیدند.
۸. هر شهر و روستایی در ژاپن یک معبد نگهبان (جینجا) از آن خویش دارد؛ اما در میان همه آنها معبد بزرگ ایسه قدس‌الاقداص معابد شین‌تو بوده است. برای هر ژاپنی، زیارت ایسه (مشهور به ایسه مائیری)، دست‌کم یک بار در طول عمر، تکلیف مذهبی مهمی است. این معبد در حول و حوش سال ۳۰۰ میلادی تأسیس شد.

برای مطالعه بیشتر

اوستا

Genchi Kato (1935), *What is Shintō?*, Maruzen Company._____ (1971), *A Study of Shinto*, Curzon Press._____ and Nihon Yunesuko Kokunai Linkai (1988), *A Historical Study of the Religious development of Shintō*, Greenwood Press.Motonori Ono (1961), *Shinto: the Kami Way*, Bridgeway Press.

نقد کتاب

